

RAPLA, 7. juuli 1940

Mälestuskilde omaaegsest elust-olust • KALEPH JÕULULT *

Kas tunnete ja teate Rapla elu? Tulge koos minuga ja vaatame, mis tehti siin ja kuidas elati 50 aastat tagasi. On 7. juuli 1940, ilus pühapäev algamas. Vanast ajalehest saame teada, et sel päeval peeti Raplas koguni laata ning tehti miitingutki. Kui vaatate tolleaegset „Majasõpra“ (naistekalendrit), leiate, et suvine laat pidi olema 8. juunil, see päev aga sattus laupäevale. Samas sissejuhatuses on seletus, et kui juhtub laat sattuma laupäevale või pühapäevale, jäetakse see ära ning peetakse kas eelneval või järgneval tööpäeval. Et asjad me maal hakkasid üsna sassi minema — kahel kuul järjest laata ei peetud, siis selgub: uued idatuuled, mis puhusid juba, viisid laada edasi hoopis juulisse. Kavala kauba ja petise tööga otsustati nüüd see alatine kirikupäevgi uue tava kohaselt muuta ka LAADAPÄEVAKS ja mis kõige põnevam, viia siis läbi ka kommunistlik miiting. Et mõelda kui palju siis ju rahvast koos! Uut oli tulnud juba kuhjaga. 17. juunil, varahommikul, hakkas baaside loal saabuma meile Vene väge — 45 000 meest. Üht baasi rajati ka Kuusikule. Aga meie armees oli vaid üle 10 000 mehe. Riigivanem leidis täiesti põhjendatult, et sellises ebavõrdses heitluses võime kaotada oma rahva... Iga inimhinge tuli säästa. Ja nii meil ka tehti. Aga pöördugem meie Raplasse tagasi, kus elu tallas oma igapäevast rada. Meie polnud poliitikud, vaid harjunud olema Eesti Vabariigi kodanikud. Ka tolle päeva hommikul, nagu alati, ajasid Rapla lehmapidajad oma veised täpselt kella kuueks Rapla kiriku alla kokku, kus nad kogunemise ajal veel üsna aplalt lasipuude vahelt ja kõrvalt tallamata rohtu nilpsasid. Kel aga janu, kaanis end kiriku jõe värskest vooluveest sõõm-sõõmult täis. Karjane Tilde alustas nende kokku ajamist. Olin sel päeval järjekorras ta abiline ja nii hakkasime alevi karjaga, kus 50—60 looma, Alu poole liikuma. Oli laadahommik ja meile tuli vastu maarahvast nii lähematest kui kaugematest küladest, tänase päeva puhul ka kenamini riides. Sõideti kas rattaga (need olid siis suurmoeks) või nagu enamus, hobustel, vankri taga mõnel ka lehm, mullikas, pull või noor terane sälg. Rapla kandis kasvatati ikka tori hobuseid, oli ka eesti maahobuseid ja sekka mõned ardennid. Vankritel külitasid lambad, mõnel vasikas, kastides ruigasid põrsad, suurtes kanakorvides olid kirjud kuked või kanad, jalge ees kartulikorvides munad, perenaistel ikka omatehtud koduvõigi. Valgete palakate alt paistis ka tapetud loomakehi... Kõik see tuli täna rahaks teha. Kogu tee käis üks tunglemine — meie kari ei tahtnud kuidagi oma tuntud teel laadahobustele teed anda, eriti mullikad, ja sellepärast tuli kogu aeg aidata loomi kõrvale tõrjuda. Jalgratturid olid targemad, nemad kasutasid peateega kõrvu kulgevat toredat jalgteed. Loomade kiire liikumine ajas alati üles suuri tolmutpilvi, mis aeglaselt kandus teeäärsetele väljadele, eemal olevatele lepikele ja metsatukkadele... Õnneks autosajand polnud jõudnud veel alata. Hobuste, jalgrataste ja mõne tsikli kõrval oli Raplas autosid vaid mõned. Laadapäev oli suguseltsidele alati üheks kokkusaamise päevaks. Siis arutati kõike, mida õdedel-vendadel ja vanemal hinge peal, kuidas, millal ja keda aidata. Tuttavadki vaimustusid kohtumistest, räägiti, mida kavatsetakse osta või mida müüa. Päeva eesmärk oli ikka kauplemine — tehti suuremaid-väiksemaid oste, käidi tsirkuses, külastati poode jne. Talumehed ootasid seda päeva ka selleks, et lõõgastuda, esmalt restoranis... Noored abiellujad tegid oma salaplaane — sellele päevale olid määratud mitmed trefunksid... Laadapäevaks tuli Raplasse alati ka palju mustlasi. Harilikult ilmusid nad juba kolm päeva enne Alu maadama peale laagrisse, see asus just alevi karjamaa ees kena oja lähistel. Küllap see peatuspaik oli neil üks igipõlisemaid. Telgid löödi üles, kohe alustati kanade või teiste kodulindude puhastamist, suled lendasid. Kõikjal oli lõkkeid, kus podisesid pudru- ja lihapajad. Maiuspalaks küpsetati siile (olevat nende rahvustoit), puhastati kalu. Mustlased polnud pikakasvulised. Mehed kandsid kõik vuntse, vanemad habemeid, naised olid pikkade mustade juustega, milles pärlid või siidlindid, kõrvades kuldsed kõrvarõngad, kaelas keed, käerandmele ümber käevõrud ja sõrmused sõrmes. Noored naised olid saledad ja kenad. Seni kui moorid keetsid lõketel süüa, korrastasid ja hooldasid mehed-pojad hobuseid: parandasid riistu, rautasid, hõõrusid valjaid läikima, mõned aga viilisid hobustel hambaid. Kuulsin, et nad turgutavat oma müügihobuseid maarjajäaga. Koos mõne Rapla poisiga püüdsime mustlastega seltsida, muidugi poistega. Koos püüdsime karjamaa ojast kivide vahelt või alt toredaid lutsukalu, harva tabasid mõne havi. Pisikesed laiapead saatsime tagasi vette. Öhtupoole hakkas kostma mustlaslaulu, toodi välja kitarrid. Nägime nende tantse, mis tulid impulseeritult. Kõik tantsisid. On silme ees üks noor nõtker mustlanna Manja, kes seadis kitarri kukla taha ja sõrmitses seda ise samas jalgadega stepides. Kust mustlased tulid või kuhu läksid, sellest ei räägitud. Sel aastal tuli neid ka

Bessaraabiast, ent nende kombed ja käitumine erinesid nendest, kellest praegu jutt... Tol laadapäeval oli mul õnne. Sain alevisse ja koju ukse alla oma ema venna Hans Ergiga, kes tuli Seli Mõisaaseme külast Jaanimardi talust, tore hall orlovi täkk ees, kollane look peal. Jaanimardi oli mu emale lapsepõlvkodu. Hans tõi laadale müügiks noore ilusa tori mära. Tema oskas hobuseid kasvatada. Seda tegi ka ta vend Juhan Erg, Purila kõrtsitalu jõukas peremees. Nende isa Jüri Erg oli oma poegadele andnud kogemusi, kuidas häid hobuseid saada. Mõlemat peeti parinikuks, mis siis ei kõlanud sugugi halvasti. Sel päeval kohtasin Purila Juhanitki ja ta kuldsehingelist naist Liisat. Neil lapsi ei olnud ja onu ütles mulle alati, et olen ükskord ta talu pärija. Mul oli palju onusid-tädisid, alati käisid nad meil külas, töid külakosti, vahel andsid rahagi, mille alati andsin edasi isale. Isa oli meie peres perekonnapea. Rahast õpetati meid lugu pidama ja seda tuli teenida tööga, mis polnud kerge. Kui veel Juhanit meenutada, siis viidi ta koos Liisaga 1949 Venemaale. Siberi mulda mattis ta oma kalli elukaaslase, ise tuli küll kõrtsitalu tagasi, aga vintsutused ja läbielamised viisid temagi mulda... Sel päeval aga jõudsime kiirelt kiriku lähedale. Juba oli näha, et hobuseid on siingi kirikuaias lasilate küljes. Kiriku uks avaneb. Näen, et väike eideke Anne-Marie Roosiks, alati käbe ja puhas, seljas aga küür (lapsepõlves oli ta olnud taluteenija laps, ema jätnud rohule istuma, suur isahani tulnud ja löönud noka- tiivanukkidega, lapse selg sai viga, jäi eluks ajaks küürakaks). Tema astus kepiga, seekord läks kirikumõisa poole. Talle tuli vastu kirikumõisa öövaht, keda kutsuti Köhi-Jüri (alati kõhatas, elas Raikküla tee ääres, 1,5 km alevist). Teda kardeti. Nägin neid omavahel midagi küsimas, küllap jumalateenistuse asjus, sest Anne Marie oli kõva kirikuskäija. Tal oli kena naerune nukunägu, alati pühkis oma silmi ja ninaotsa taskurätikuga. Kiriku iidsete puude all oli Vabadussõja mälestusmärk, kirikuaias ümberringi põlised rõngasristid... Laadaliste vooriga ühinesid Raudalu maantee poolt tulevad maainimesed, ikka samuti oma müügiloomade, kauba ja träniga. Sealt tuli ka Purila Juhan oma Liisaga. Lubasime kõik pärast laadal kokku saada. Nüüd sõitsime aga tasa üle Rapla vana silla (tasasõit oli siin igivana komme). Päike hakkas juba kõrvetama. Ja nüüd räägime Rapla majadest. Paremale jäi PR. NÖMMIKU OOKERKOLLANE HÄSTI KORRAS MAJA (lammutati 1989, aadress oli Tallinna mnt. 10). Silmitsesin õitsvaid lilli. Imelik: saialilled olid veel kinni. See tähendab, et pidi tulema vihma. (Kui saialilled on kell 7 kinni, tuleb sadu.) Maja ääres ajasid püsti tumepunased tokkroosid. Pardikari lasti vette. Selles majas oli juuksuritöökoda, maja lõunapoolses otsas hr. Ziegeli kangakauplus. Küllap sel päeval oli ta oma kaubaga laadalgi. Tema abikaasa oli mu emapoolse vanaisa õde. Alati, kui meid nägi, ajas juttu ja kinkis raha. Ise ütles: „Eks veri ole ikka paksem kui vesi...“ Ka poe uks oli lahti — eks tänagi kena rahakopik tulemas. Ent vaadakem vasakule: vana pagaritöökoda (see hoone „Ühistöö“ toimetuse ja jõe vahel on ammu lammutatud). Siin valmib HR. TOHVERI pagaritoodang: imehead saiad, leivad, koogid, kringlid, tordid, küpsised... Igal lõunal võis minna kauplusse jäätist ostma, selliste krõbedate kenade tuutude sees, väga maitvad, viivad kohe keele alla! Just avanesid poodide ukseid ja omanikud polnud sugugi uniste nägudega, sest tänane päev pidi tooma kauplemist. Tohvri pood asus kohe ta töökoja kõrval HR. STARCKI MAJAS (praegune Tallinna mnt. 9). Juba astus kaupluse uksest sisse vanu ja uusi kundesid — siit võis saada kõike, mida hommikulauale panna. Hr. ja pr. Tohver tundsid hästi alevi inimesi ja mõistsid nende soovi ning maitset. Sama maja teises otsas oli hr. Kuusiku valmisriiete kauplus. Siit saaduga võisid end alati tunda elegantse mehena. Kui tarvis, anti kaupa võlgugi. Praegugi Raplas elav Arnold Laur on Tallinna mnt. 9 kohta lisanud: Juhan Starck elas ise maja keskel. Jõe pool otsas oli Tohvri pagariäri, mida enne Tohvrit pidas Paul Taal, vahepeal õige lühikest aega Leetberg. Teisel pool otsas oli kõigepealt Tiiseli äri. Kui Tiisel Tallinna läks, sai ruumid Pukspuu, kes sealsamas pani käima Rapla esimese jõujaama. Kui pangamaja valmis sai, see oli 1927 või 1928, läks Pukspuu sinna, senised ruumid sai endale aga riidekaupmees Villem Kuusik. Ja nüüd heitkem pilk RAPLA PANGAMAJALE, mille aknad hommikuvalguses säravad. Ülal on riigipank ja notariaalkontor, allkorrusel ärid: põhjapool hr. Tarkmeeli lihakarn, valik ja sortiment kõigile meeltemööda, hinnad sobivad. Selle kõrval pr. Vahteri moeäri. Siin on saadaval kaupa nii daamidele kui härradele, kõik on elegantne — otse Euroopa esinduskauplus. Siit valige pruutpaarile riietust, peole kauneid õhtutualette, sobitage pähe kübaraid, selga kostüüme, kaela hõberebaseid, valige daamide või meeste peenpesu, sukki-sokke, vaadake sobivaid ehteasju, katsuge karusnahku, valige tütardele silmi pilgutavaid ja häält matkivaid nukkusid... Jne. Jne. Samas on rätsep-juurdelõikaja, moesobitajaks aga proua ise. Imetlusväärt, kui südamlikult ja targalt anti seal igasugust nõu, ka seda, kuidas ühteteist asja kanda.

Tol päeval oli ostjate hulgas ka vene daame, kes tundsid erilist huvi meie naiste melaneesöösärkide vastu ... Imestati, et Eestis on nii suurepäraseid riietusesemeid, millele ei osatud vahel nimegi anda. Pr. VAHTERI moeäri kõrval on hr. ARTUR VILLARDI kirjatarvete äri, kust ikka koolitarbeid ostsime — asus ju pood koolile nii ligi. Pangamajas asub veel üks suur äri — hr. REIN PUKSPUU elektritarvete, kodumasinade, jalg- ning mootorrattaste, püsside ja masinaosade kauplus. Hr. Pukspuu oli samuti suurepärase nõuandja ostjale. Ta ei salanud näiteks, et «Husqvarna»-ratta raamistik pole eriti tugev. Siin on hommikust peale palju noori mehi — kaup tehakse nüüd ära, aga raha tuuakse pärastpoole, kui omad kaubad laadal müüdnud saavad. Sellega on kõik ärimehed nõus. Siis antakse ka siit poe kaup kätte ja asu aga koduteele. Pöörakem hetkeks pilk pangahoone kõrvalt kooli poole viivale tee. Eemalt kostab hr. OSKAR ROOSINUPU seppapajast vasaralööke. Seal tehakse veel täna valmis need asjad, millega talumeestel kole kiire. Rautatakse ka hobuseid, kel «saabas» kadunud. Kooli juures on rahulik, näib ainult, et koolijuhataja proua OLGA SAKSBERG-RAUDMÄE askeldab lehmaga. Haned lehvivad õuel tiibu — mis neil viga nüüd ringi käia, kui lapsed kõik kodus. Hr. JOHANNES SAKSBERG-RAUDMÄE istub ratta seiga ja sõidab alevi poole. Nad kohtuvad hr. REIFELDIGA, kes ajab just oma halli ruuna tee — küllap läheb kellelegi appi midagi turule viima või aitab sealt ära tuua. Tema on alati abiks. Muidu veab ta ka alevi majadest õunapuuaeda budretti (fekaali) või aitab teha sügis- ja kevadküundi. Mehed teretavad ja ütlevad teineteisele mõne hommikuse sõna. Veel enne, kui Reifeld jõuab hobusega peateele, tuleb temast mööda hr. HUGO LILIENTHAL oma «Fordsoniga» — tema on Raplas taksomees, teenib kenasti. Ju on mõni «ots» teda ootamas, ju helistati talle sellest koju. Enne kui meie tee jätkub, peatagem vaade dr. HANS SALEPI hallil majal, kus ukse taga on ootel juba mitu abiotsijat. Arst on nagu omainimene, teda austatakse. Kui lapsepõlves ema viis mind dr. I. Ruga juurde (tegu ses samas majas) ja mulle rõugeid pandi, tahtsin talle öelda, mis mul ka head: «Vaadake, mul on uus müts!» — «Jah, see on tõesti kena,» vastati. Ema oli mulle turult ostnud punase nokatsmütsi, mis mulle ehk ei meeldinudki, aga et teised kodus kiitsid, siis nii minagi... Saalepi maja asus praeguse haldushoone kohal. Põletati 1941, kui venelased Raplast lahkusid. Teelahkmel asub putka, lastele ja noortele kõige populaarsem koht — PUTKAMARI kiosk (Marie Kurissoo oli pidaja, ise pärit Pärnumaalt). Selle suur luuk tõsteti igal hommikul üles, jäi ostjaile varikatuseks. Sealt võis igaüks osta olemasolevate sentide eest: «palun «Tilkpiima» 20 tükki», «palun andke mulle 20 sendi eest komme «Maks ja Moorits»» (Need olid šokolaadikommid, mida «Kawe» tootis, paberite sisekülgedel oli W. Buschi samanimelise värssjutu salm koos pildiga. Sinises kirjas oli kogu jutt «ära jaotatud» kommipaberite sisse, kuid mine sa võta kinni, missugune salm sulle jälle võis sattuda. Tean, et laadapäeval ja järgmisel päeval tuhniti igas võimalikus laadarahva asupaigas, et kas neid pabereid ei leia. Neid omavahel ka vahetati.) Juba olid Maril kohal soojad kohvi- ja sarvesaiad, 5 senti tükk. Äri läheb. Limpsi ostetakse juurde, seda valmistab hr. KAERLEP oma vurtsuvabrikus jaama lähedal. Vanemad inimesed ostavad mõdu, õllejooke ja mõdu valmistab hr. O. SÜLD oma vabrikus, mis asub apteegi õuepealse hoones — seal on kena külmkelder. Õllejooke saab osta restoranist, aga ka viina- ja mõnest toidupoest. Nüüd vaadagem, mis pikk vana maja asub iidsete kastanite all. See on hr. KARL NIIMANNI talurahvapood Kui laadal kaup müüdnud, siis otsitakse siit täna kõike, näiteks päitseid, loomakette, range, ohjasid, hobuste kurinaid ja aisakelli, lehmade ja lammaste krappe, sedelgaid, telkarihmu,

vankrimääret, õlised, tavotti, värve, petrooleumi, soola, suhkrut, aga ka pappi, tapeeti, koolitarbeid ja muud pudi-padi. Teid teenindab väga viisakalt pr. MARTA NIIMANN koos peremehega ja poeg ALEKSANDRIGA. Samas majas teeb MADRITTAST tütar kauneid õmblustöid — aknal on väljas uusi moelehti... Ikka ja jälle kostab kaupluse uksekella helinat. Osa peremehi, kel pärast kiire, teeb ostud kohe hommikul ära. Lasila küljes on juba mitu hobust ootamas. Saia-Mari putka asus teeristil, umbes seal, kus praegu Türi poole näitav teeviit. Niimanni (on märgitud ka Niemanni) pood paiknes aga piki Viljandi maanteed praeguse haljasala kohal. Arnold Laur meenutas, et talumehed arvestasid ikka igat grammi. Kui naeltelt kilogrammidele üleminek oli (2,5 naela = 1 kilo), olevat Aleksander Niimann poes rääkinud, et ega see täpselt 2,5 ole, on veidi vähem. Oli saanud talumeestelt kiita, et vaata kui täpne mees ... Salepi maja kõrval on pikk hoone, RAPLA TARVITAJATE ÜHISUS, mille ärijuhiks on hr. JAAN RÜTMAN. Hoone põhjapoolses otsas on äsja loodud söökla-kohvik, selle kõrval kontor, siis leiva-saia-joogipood. Müüa on teisi toiduaineid — suhkur, sool, maiustused, tordid. Lõpuks veel suur müügisaal, kust saab osta kõike, mida vaja. Rahvast on juba tungil kõikides müügi ruumides... Erilist kokkuostu ei osata küll veel teha, sest sõjale ei mõtle veel keegi. Väljas on pikk rauast lasila, mõlemal pool hobused. Läheneb Silkeldist Maantee talu peremees oma töütäkuga. Otsekui kooris hirnatatakse ta tugeva hirnumise peale. Mõni mära hakkab märku andma, et tal on soov tutvuda... Nüüd ei jää ükskõikseks ka mu onu orlovi täkk ja Pürta Juhani must trakuni täkk. Ei, siit peab eemale minema ja seda me teemegi, sest näha on, et Kuusikult tuleb ka hr. Saveli oma täkuga. Olgu siinkohal aga öeldud, et Rapla elule andsid turu- ja laadapäevadel oma näo just talumeeste toredad hobused. Pilgu ette jääb tee, mis viib keskkooli poole. See läheb turuplatsi keskelt läbi. Turgu peeti neljapäeviti, aga putkade rivi ja kaubalauad oma raamsõrestikuga seisid alati paigal. Neid keegi ei lõhkunud. Täna, laadapäeval, ajab siin pitsimaja aia äärde lasipuu juurde mõni talumees oma hobuse, kaaslasega võetakse ka viinuskitt. Halb, kui siis lauluisu peale tuleb, sattusid kohe kordniku ette. Tagasi tulles paneme tähele siniseks värvitud saapatöökoda (praegu on seal aialehekiosk), kus hr. TAMMSALU teeb rahvale kiirparandusi, aga võtab ka tellimusi. Meistri tütar Valve oli mu klassiõde, õhetava näoga tark ja viisakas neiu. Tarvitajate ühisuse hoone vastas üle tee on apteek, mida juhib hr. RUDOLF VEINBERG. Temal on suuri teeneid ka alevi väljakujundamisel kenaks kultuurikeskuseks. Oli nõu ja jõura abiks, et valmis Rapla algkool, samuti haridusseltsi rahvamaja koos raamatukoguga. Märkame teda nüüd vestlemas hr. Rütmaniga kuulutuse ees, mis on kinnitatud apteegi plankaiale. Ei, mitte selleks, et see Veinbergi ei meeldi — apteegi aial on alati suured kuulutused olnud, mis teatavad pidudest ja teatritest. Täna, 7. juulil on aga rahvamajas suur miiting. Kohtutakse uue Riigivolikogu valimiste saadikukandidaadiga 15. valimisringkonnas, kuhu kuulub ka Rapla ja ümbruskond.

Kirjutise autor KALEPH JÕULU on sündinud Raplas 1927 15. novembril, õppis Tartu ülikoolis filoloogiat. On eesti keele ja kirjanduse õpetaja. Praegu pensionär. Elab Viljandimaal Vana-Võidus.

Poseerib Johannes Erg, kes elas Purila kõrtsis, oma hobusega. Oli üks kirjeldatud päeva laadalisi. Foto Kaleph Jõulu pildikogust

Seltsimaja kõrval asub RAPLA KOHTUMAJA. Oma kindla poosi on sisse võtnud vana Uusküla koolmeister, hallihabemeline RUDOLF UUSTALU. Seda ta ometi teab, et pühapäeviti kohut ei peeta, kuid kus sa ikka ootad. Siit hea vaadata laadalisigi. Toetudes õlaga uksele, seisab ta, kõrval maas laia mahu ja kaanega ämber, selle peal omaaegne silindritaoline vineerist sumka, mille kaas pisikese nahkrihma ja pandlaga suletav, endal käes aga jäme kadakast kepp. Imekspandav, aga kõik need asjad on tal äkki värvitud tumepunaseks ... Keegi hiljuti oli küsinud temalt, et miks. Rahulikult ja kindlameelselt tuli vastus: «See on minu tunnus ...» Vahel nähti teda kiriku juures, kui maeti temaealisi ja vahel liikusid ringi kõik koos: vana koolmeister, tema proua, alati mustas ja peleriiniga, ning sabas poeg (kes väliselt meenutas väga näitleja Ain Lutseppa). Uustalu oli muide viimane tasuline alevikarjus. öeldi, et ta on tark mees, vahel küsiti talt nõugi (eks kohtuasjades). Vahel, kui talle mõtlen, taban end küsimuselt: kas tema polnud üks meie, koolmeistrite, elav eeskuju vanaduses ... Aga mu meel muutub, kui meenutan, kui kaunis vennatütar tal on — prl. Milvi Pihla, Abja keskkooli õpetaja ja klassivälise töö organisaator, lõpetanud TRÜ bioloogia. Üks äärmiselt peen ja intelligentne, nüüd juba eakas daam. Rapla POSTKONTORISSE siseneb hr. JAAN PAUMANN, ruumist astub aga välja noor, sihvakas ja meeldiv postiljon hr. ARNOLD LAUR, kes tühjendab väljas asuva postkasti. Peagi, mõne tunni pärast, toob kõigile koju värske posti. Seda sümpaatset noorherrat kohalik rahvas väga austas, sest ta oli täpne ja esinduslik, kandes alati kena sinist vormi. Arnold Laur räägib, et Jaan Paumann arreteeriti Soome sõja ajal, viidi Tammemäe metsa. Postkontori ülema abi nimi oli Nõu. Postiljoniks oli enne A. L-i Rõõmus, siis Kuusvald. Viimase tütar on lugupeetud õpetaja pr. L. Tiitso. Seal üle tee vahtrate all on üks pruun pikk maja. Siit ostab Rapla rahvas pr. RAUDSEPA KAUPLUSEST endale kingi ja saapaid, kalosse ja tuhvleid. Valik on rikkalik, kaup vastupidav. Vasakule jääb kellaspepp hr. ERNST KEIGLA. Tema perele tõi 1941. aasta suuri vintsutusi: peremees suri laagris, abikaasa asumisel, poeg Udo asumisel. Endel elab, tema oli mu koolivend. Paremal pool on LJUBOV SAVTSENKO tädi juuksuriäri. Ljubat, seda noort daami võis tõesti pidada Rapla missiks — kõik ta juures oli väljapeetud ja kaunis, jumal ise oli andnud talle ilu. A. L. jutustas, et kõnesolev maja kuulus apteeker Veinbergile, kes üüris siis ruume ärideks või eluruumideks. Näiteks elas seal hr. Tarkmeel perega. Ka hr. Tõnis Kildema (Kildemann), pangatöötaja, enne seda, kui sai valmis oma maja Kooli tänaval. Hr. Kildema arreteeriti 1941 otse aiast. Ka A. L. sattus sel ajal kartserisse, mis asus Viljandi mnt. 7 hoovipealses majas. Seal istudes kuulis koputust seinale: «Tervita minu poolt kõiki, ma olen siin.» Arvata, et A. L. oli raplalastest viimane, kes T. Kildemaga suhtles. Samas reas tuleb imepikk halliks värvitud Rapla PRITSIMAJA. Selle saalis peeti pidusid ja koosolekuid. Majale ehitati peale torn, mille küljes kell. Seda sai kohe helistada, kui «punane kukk» väilas. Nüüd oli sama katuse alla ehitatud ka restoran. A. L.: Kõigepealt hakkas Lindsalu Ott seal õlut müüma. Siis tehti 1933/34 aastavahetuse paiku päris kõrts, mille pidajaks tuli Kull, hiljem pidas Meriste. Pritsimaja saali kasutas Pukspuu kino näitamiseks. Seda seni, kuni kultuurimaja valmis sai. Üle tee on vana tumesinine maja, ÖDEDE KÖSLERITE elupaik (Anna, Anu ja Liisa). Postkontori pooltes otsas nokitseb kingseppmeister VANAASEME, kel 1905. aasta põhimõtted peas ... Köslerte pudupoe uksekell aga tänasel laadapäeval vaid tiliseb. Kõik, kes Raplas viibivad, käivad siin ära. Ruttab kohale ka taluperenaisi, peretütred, lapsi. Mida siit ka osta on? Ikka värvilisi niite, nõope, pehmeid villaseid lõngu, pitse-satse, taskurätte, kanvaad, kena pesu, riidevärve, krepp-paberit,

õhupalle jne. Igaüks ostab midagi. Ka võlgu antakse. Enne vaadatakse teraselt näkku, et kas ikka usaldada võib. Arvan, et Anu Kösler oli oma vastutulelikkuse poolest üks meeldejäävamaid poepidajaid. Imelik, kui praegu poes raha anname, on selline tunne kui oleksid petta saanud ..., aga siis sellist tunnet iialgi ei tulnud. See oli ka meeldiv, et hindu sai alati alla tingida. Vaat see oli hind KOKKULEPPEL. Üle tee on nüüd hr, TÖNIS RIKASE MAJA (Tallinna mnt. 22). Mis siin uuemat? Eesti aja lõpul ehitati «Võõrastemaja ja einelaud» (all söökla, ülal 3 numbrituba). Samas majas on hr. ALFRED NURGA pagariäri. Kauplus on täis igasuguseid hõrgutisi: saiad, präänikud, piparkoogid, koogid (õuna-, moosi-, suhkru- jne.), tordid, head leivad, ka karastusjoogid jm. Soovija palvel tehakse kodusest materjalist kooke-torte katsikule, sünnipäevale jne. minekuks. Õue peal on tal töökoda ja küpsetusahjud. Oi, kuis see mees meeldis Rapla rahvale, eriti naisperele. Läks sõtta, aga kui tagasi tuli, polnud enam see. Üle koridori on pr. JÜRGENSONI juuksuriäri. Järgmises majas on hr. NIKOLAI PÄRNA lihakarn (Tallinna mnt. 24). Karnipidaja ise näikse olevat õues, kust tagantukse kaudu laseb kaalule tõsta ja siis jääruumi viia talumeeste toodud värske liha. Loomulikult on need enne loomaarsti käest loa saanud — tempel on lihal peal. Poes müüb proua Anna, alati elurõõmus, särab kui päike. Ta oskab kõigile anda nõu, mida lõunaks keeta või küpsetada. Rohkesti ostetakse vasikaliha. Kui on tarvis hakkliha, siis vali tükk välja ja kohe on see ka lihamasinas, kaalutud, paberis ja hind peal. Pole muud kui hakka kodus kohe kotlette või valejänest (pikk-poissi) valmistama. (Samamoodi toimis oma lihakarnis ka hr. Tarkmeel ja kõik lihamüüjad nii turul kui laadal.) Pärna karnist võib osta igat sorti vorsti, värsket suitsusinki, rulaade, mitut sorti juustu, konserve, kala, ka hapukapsast, eest-osakonnast «Bonat»-võid, mett, moosi, sinepit, vürtsi, pipart, vanilliini, ingverit, rosinaid, korinti, maiustusi, suhkrut jne. jne. Räägiti, et Vene sõjaväelased ja nende naised Kuusikult ei jõudnud ära imestada, mis siin Eestis kõik saada on... Hiliem, kui olid kannu maha saanud, hakkasid arvama, et selle rikkuse on kõik nemad toonud ... Küll Rapla rahvas elas valusalt üle selle pere kalli poja Alfredi hukkumist. Alfred Pärn sai surma punaväelase kuulist Jõe tänaval Waaro maja trepil. Räägime nüüd üle tee Köslerite maja kõrval asuvast hr. TAMMEPUU majast (see perekond tuli kusagilt Võru kandist. Tundsin perenaist Ellit ja ta tütreid), see on omapärane sopiline hoone. Alkorrusel, Köslerite maja pool otsas, on pr. SELISAARE rohu- ja värvikauplus, kust alati on võimalik osta koolitarbeid, eriti vesivärve, aga ka omapäraseid värvilisi seebipabereid ja läikpabereid ning liimi käsitöötundideks. Maja tähtsust tõstab hr. H. MÄNNISALU kodu- ja majapidamistarvete rikkalik äri. Siit ostetakse pulmakinkideks serviise, igasuguseid kalleid vaase, perenaised köögivahendeid, värve, koloniaalkaupi. Maja otsaküljes asub hr. Tammepuu riigiviinamonopol, kust rahvarohkematel päevadel on kuulda kõvemaid hääli. A. L. rääkis, et see maja Tallinna mnt. 23 kuulus kõigepealt hr. Juhan Jaasile ja abikaasale. Esialgu oligi vaid postkontori poolne madal osa, mis oli naise oma. Siis läinud abikaasad pahuksisse ja mees ehitanud endale oma maja, s. o. uhke sopilise kahekorruelise osa. Kui sai valmis, müüs kõik ühel heal päeval Tammepuule maha ja läks ise

ära linna.

Rapla esimesi taksojuhte Hugo Lilienthal koos abikaasa Jutaga. Pulmad 1939. Foto Kaleph Jõulu erakogust

Pärna karni kõrval asub pr. ALVIINE SABIINI koloniaal-ja pudukauplus. Vastu tänavat on säravkollane bensiinitorn, peal kiri «Seil-Oil». Siit saab bensiini kas või öösel, perenaine ja ta parem käsi Liisi on kohe abiks. Poest ostetakse suhkrut, jahu, toiduõli, maiuspalu, käekellasid, koolitarbeid, värvipabereid, niite-nööpe, mänguvasju, sukki jne. Lihavõttepühadeks oli siin ikka välja pandud toredad šokolaadist jänkud, kuked, kanad, munad . . . Maja ees olev lille- ja puhkenurk näitab, kui ilusasti võib grupeerida lilli. Me kõik armastasime seda prouat. Mul meenub lugu pärlkukega, kelle olin oma tädilt, ema õelt Viilult Härglast, Lõiuuse külast Mäe talust kord saanud. Tegelikult olid kukk ja kana. Kukki aga läks minu peale nii kurjaks, et tahtis silmi välja lüüa (praegugi on otsaesel üks arm näha). See oli toosama laadapäev, nii pärast lõunat. Ema tegi mannakreemi ja käskis mul tuua Sabiini poest suhkrut. Kohe läksin. Imelik, et see kukk mind nägi, ja jooksmas ju. Kus kukkus taga ajama, ikka sedasi poollennates, maha ei jäänud. Sain suuri vaevu poeuksest sisse. Kukki jäi trepile, lendas seal lasingupuule ja ootas, turi turris, kigistas aina laulda. Pr. Sabiini nägi, et ma kardan. Ta ütles, et ole nüüd tragi ja pista jälle jooksu, ma katsun teda siin natuke kinni pidada. Võttis harjavarre ja läks. Kukki taganes ka, aga kui nägi, et mina lidun, tuli mulle tuisates järele. Küll oli hea, kui keegi mu koolivend peagi selle linnupaari endale ostis. Nüüd on see mees üks väga tähtis Rapla isand. Meie tee jäi pooleli. Tulge minuga koos üle tee (laseme vahepeal laadavooril jälle oma sihtpunkti poole minna). Meie ees on roheline kahekorruseline üürimaja. Siin elab (see on Tallinna mnt. 25) pr. LÄTTE, Rapla maanaiste üks esindaja, elurõõmus ja suurte kogemustega täidlasem vanem daam. Tema käest küsisime alati eesti võõsid või sõlge või preesi, kui oli vaja kuskil esineda. Oma abist ei keeldunud ta iial. Alati küsis kooliuudiseid ja ka kõike tulemas olevate pidude kohta. Tema maitset tuli arvestada. Samas majas elas ka hr. BLOND oma perega, pikem sihvakas mees, meeldiva välimusega, ta oli «Singeri» õmblusmasinate agent. Olen tema tüdruku ka õpetanud. Järgmine on hr. J. RÜTMANNI maja (Tallinna mnt. 27, praegu prillipoe-maja), mille ta lasi ehitada Eesti aja lõpul, arvatavasti üürikorteriteks. Maja ülakorrusel oli vastu maanteed meie õpetaja hr. AUGUST UUEPÖLLU korter, ta elas seal oma naisega. Nende vastas elas dr. HINDREMÄE oma perega. Peremees Rüttermarm elas ise hoopis tarvitajate ühisuse majas hoovi pool. Nende pere sai ka tunda Vene võimu kätt: ärijuht ise suri laagris, abikaasa ning Meela, Hanno ja Heiki (minu klassivend) tulid küll tagasi. Perenaine suri 1983 Tallinnas. Nüüd hakkate panema tähele, kuidas tublid, igati haritud ja püüdlikud inimesed taheti ära kaotada. Mul on küll selline tunne, et meil Eestis pole vist ühtki perekonda, kes möödunud sõjas ja repressioonide ajal poleks saanud kannatada. Vaatame üle tee — hr. JAAN LAANEMETSA maja (Tallinna mnt. 28, praegu «Sandra»-poe maja), kus elas hr. G. POHLA, advokaat. Teame, et suri laagris... Ülal elas kohtusekretär Palk. Seal õues oli hr. HOLDBLOMI puutöököda, kus valmistati uksi ja aknaid, tehti puusärike, võeti vastu mööblitellimusi. Meister ise oli kõva jahimees, tal olid toredad jahi- ja linnukoerad. Selle maja kõrvale jääb ANNA ASAVEI maja (Tallinna mnt. 30). Perenaine ise, hoolimata oma kehvast tervisest, aina rügas ja rügas, nagu see oli kombeks kogu Rapla rahvale. Elati kuidagi üksmeeles. Uksi me küll ei lukustanud, reha või labidavars pandi vastu ust ja see ütles kõik ... Vargusi polnud, kuni kord tuli meie maile elama üks mees. Siis siginesid õised vargused. Rahvas tema poole ei vaadanud hea pilguga. Arvata võib, et meie isa värkstoaski käis ... Pealekaebamist polnud, ei tahtnud süüdistada, polnud ilus tegu. Nii elati veel Raplas sel, 1940. aasta suvel ja isegi hiljem, ka raskel sõja-ajal, aga pärast sõda asjad muutusid selleski osas ja me hakkasime ruume lukustama. Asavei majas elas hambaarst pr. BLOSCH, üle koridori oli rätsepatöököda (kes pidas?), kortereid üüriti järjest välja. Õue pool oli saapaparandus ja uute tegemine (poeg), hiljem hobuseriistade töököda, siis hiljem alevi karjuse Rattbergi pere. Üle tee on hr. JOH. ROSSI kena moodne maja (Tallinna mnt. 29), värvitud röömsalt heledaks, kenade kantidega. Ülal elas postiljon hr. ARNOLD LAUR oma perega, all advokaat hr. JÜRI PÄRSON (elas varem meil) ja teemeister hr. TOOMI pere. Peremees oli heasüdamlik, aedniku kalduvustega. Selle maja kõrval elas hr. VILLEM SÖMER (Sommer, see oli Tallinna mnt. 31) oma perega, tema pidas rätsepatöököda, abiks sellid. Vilgas töö paistis ära meilegi. Sel hommikul astusid mehed uksest sisse, kes olid proovile kutsutud või kes viis uut ömmelda. Tema töö oli hinnatud. V. Sömer oli pärast sõda Rapla algkoolis lastevanemate komitee esimees. Nüüd olen oma kodu ees (Tallinna mnt. 32), astun vankrilt maha, tänades onu toreda sõidu eest. Loodame veel kohtuda laadal, ta lubas meilegi tulla — kõik sugulased käisid sel päeval Raplas olevate

sugulaste pool — see oli kohe traditsioon. Minu isa MIHKEL JÕULU (1381 —1947) oli vana tuntud lukksepp ja keevitaja. Oma ameti pärandas ta poegadele Haraldile ja Josuale, minust sai aga koolmeister, igipõline. Meie isa oli pärit Järvakandi Lellaperest Tiitsu talu saunast, sajandivahetusel läinud maalt Tallinna ametit õppima, omandanud seal mehaanik-lukussepa elukutse, soovis aga tulla tagasi kodukanti, et omal käel tööd teha. Abiellunud, hakkas koos naisega, meie emaga, endale kodu rajama alevi keskele, kust Alu parun Lilienfeld maatükke välja müüs. Suguselts toetas — talgute korras aidati Alu metsast kohale vedada metsamaterjali, esmalt mõisapõldudelt vundamendikive. Abiks oli ehitustöödel mõni sugulane ja oma poeg Harald, enamuse tegi isa kõik ise. Maja on tehtud püstpalkidest, pidavat kauem vastu, soojustati takkudega. Mäletan, kui meile elektrit sisse pandi hr. Pukspuu töömeeste abil, kui seinu takuga topiti ja selleks jalgratta abil takku korrutati, kui maja ookruga kollaseks värviti, töökoda ehitati, hiljem laiendati, et auto sisse mahuks. Vennast sai oma ala hästi tundev spetsialist — Jõulu Haraldit alati otsisid autojuhid, isegi öösel, ning tema leidis kiirelt vea üles ning putitas seal kallal, nii et tänuga sõitis omanik jälle edasi. Koos isaga nad alati remontisid mootorrattaid. Sõjalaine viis ta Kanadasse. Vend Josua oli sama tubli, oskas avarii läbiteinud masinaid üles kloppida. Tema puhkab juba vanemate kõrval Rapla surnuaias. Õest õpetaja-pensionär, elab oma majas, ka alevi Ao tänaval. Elasime peres vaikselt aidates alati üksteist. Ütlen üht — ma ei mäleta iialgi, et me ema ja isa oleksid ka rielnud. Tean, et taolisi perekondi, kus vanemad elasid üksmeeles, oli Raplas palju. Aga muresid ja valusid tuli ikka... Kord 1941. aasta kevadel viidi äkki öösel ära vend Harald. See oli kõigile suur mõistatus, miks. Ema elas seda nii valusalt üle, et sai tol ööl infarkti. Mõne aja pärast sai vend küll vabaks — Raplas oli toredaid inimesi, kes me muret mõistsid ja tegid, mis oskasid. Aga ema jäi haigeks, kohe tuli peale raske sõjaaeg ning me ei saanud teda aidata nagu vaja — arstiabi oli kättesaamatu. Pikapeale ta vabanes sellest tõsisest hädast, ikka õpetas ja juhtis kas või voodist, kuidas koduseid talitusi teha — lehma lüpsata, pesu pesta, sööki teha, aias korraldada jne. Õpetas meile vene keeltki. Meist kõigist said osavad kodused talitajad, kes ei häbenenud ei süüa teha ega pere pesu pesta. Meie muresid aitasid alati jagada Rapla inimesed. Kujutage ette näiteks seda: me ei teadnudki, et me vend Harald on meile poolvend — keegi sellest kusagil ei lausunud meile sõnagi (isa oli Tallinnas olles abiellunud, naine ära surnud), emale oli ta väga hea poeg. Kas tänapäeval suudetaks sellist asja «saladuses» hoida? Alles siis, kui vend sõjapaos olles enam koju tagasi ei tulnud, ütles meile seda ema ... Ema suri 1950. aasta talvel, veel nädal enne surma õpetas ta mul tegema seest sõlmilisi kindaid. Olin siis Kaius õpetaja, käisin sinna kodunt jala, otse jaama tagant mööda taliteed. Käed vahel küll külmetasid. Kindad said valmis, aga nädala lõpul, laupäeval, mil tunnid läbi, tuli direktor hr. Hugo Randlepp minu, juurde ja andis väga delikaatselt edasi selle kurva teate ... Ruttasin, otse jooksin koju, väljas oli kõva pakane, üleni härmas, ja enne ei peatunud, kui toas laudsil ema põrmu ees... Mulle oli ta väga kallis, tema õpetussõnu olen ise meeles pidanud ja klassides ka lastele edasi andnud. Üks sügav mõte, mis ta ütles, oli see: lapsed, õppige kannatama, seda läheb teil elus kõige rohkem vaja. (Hädaldasime, et peab sabas seisma, kooperatiivi leivasabas.) Ja seda kannatust on meil läinud kogu elu vaja. Otse härja kannatust, nagu Raplas öeldi. Olin Raplas suur isetegevuslane, seda sõja ajal ja pärast seda. Usun, et minuaegsed Rapla inimesed, kes veel elavad, seda mäletavad.

RAUDSEPA tore hele värviliste kantidega kahekorruline maja (Tallinna mnt. 40). Seal oli rohkesti üürilisi. All oli kingsepatöökoda, kus valmistati ka rahvale teenustööd. Õues asus aga hr. TEICHMANNI tapamaja. Alati, nii ka täna, peatus selle hoone ees rohkesti taluvankreid, taga müüdav lihaloom, vankril vasikad ja lambad... Äri aeti juba väljas, abiks Suur-Mari (Mari Lang), kel oli haruldane jõud, sellest räägiti legende. Noored kogugu neid Raplast ja kirjutagu üles — on viimane aeg, ning saatku kirjandusmuuseumile Tartus. Muide, Maril oli poeg, minu ema ristipoeg. Oli sündinud enneaegselt, väikese ja viletsana, kuid nüüd, mil teda Raplas oli näha, võis ainult imetleda — pikk, jõuline, musklis. Ta oli Eesti meister poksis, hiljem nägin teda pealinnas šveitserina. (A. Lauri täiendus: Raudsepa majas elava kingsepa nimi oli Richard Vohnja, teisel pool all elas Raudsepp ise. Ülal elas ka pr. Päädam perega. Lange Mari poeg oli Kuusiku mõisas hobusemees, vedas piima, tõstis 14aastasena 40liitrisid nõusid nagu nalja. Oli väga tugev, kõik kartsid ta lööki, aga samal ajal oli ta väga aeglane. Vahel küsiti talt, kui vana on. Riis vastas: kas sa ei näe, et 14aastane. Ema oli ka väga tugev, ostis turult iga neljapäev sigu kokku. Tõstmisel andis meeste silmad ette. Mõni ütles midagi siis lausus: mis sa siin porised, panen su kase otsa ...)

Üle tee, seal Tallinna mnt. ja Välja tänava nurgal on hr. VALDESE (Valtmanni) maja (Tallinna mnt. 41), vanem elamu. Kõik Rapla villased kangad said siitkaudu oma värvitoone, samuti lõngad, mida Sõerumäel kedrati. Värv püsis, ja rahvas pidas tööd väga heaks. (A. Laur: See maja oli algselt Juurikase maja, pärast siis Valdase oma. Altpereid olid need, kelle kaudu värvimistööd telliti, aga nemad neid ise ei teinud, Altpere oli vahendaja. Tööd tehti Ees-Sõerumäel, seal oli kaks venda Masinguid, seal siis kedrati, kraasiti, värviti.) Üle tee aina liigub hobuveokeid oma koorma, loomade ja rahvaga laadale, aga meie sinna veel ei lähe. Vaatame hoopis hr. OTTO LINDSALU kahekordset maja (Tallinna mnt. 42). Ülal tehti ka rätsepatööd. Peremees pidas loomi ja andis kõigile, kes vajas, kasutada oma hobust. Ta oli väga muhe mees, südamlük, tähelepanelik, kõiki mõistev. Ühesõnaga üks neist, keda kutsutakse alevi hingeks. Alati oli ta väljas, kui tulekahi (kohusetundest tegid seda küll kõik alevi pritsimehed), aitas läbi viia tuletõrjepidusid. (A. Laur: Samas majas elas Oti õde Minni, kes tegi õmblustööd. 1-toalistes korterites elasid karnipidaja Sarapuu, tislari Jüri Lang abikaasaga, Otto vend Leo Lindsalu, parkar Kristjan Rüül.)

Purila noored on kohal. Foto K. Jõulu erakogust

Aga nüüd, kulla lugeja, astume sisse HR. LIIVANDI uude ja heledaks värvitud kenasse majja (Tallinna mnt. 44). Kohtume preili Anna Tariga, lühikesekasvulise, tumedakulmse poisipeaga Tartu ülikooli lõpetanud lastearstiga. Ta on ka naistele nõuandja. Iialgi pole tal kiiret, et ära kuulata, mis või kust valutab. Lapsed teda ei kardavad, oh ei — teda hoopis oodatakse. Emadele annab ta alati kõige paremat nõu, aga kui olete haige ja kodus, tuleb ta läbi tule ja vee. Tema teeb oma tööd vastutustundega, armastusega. Seda inimest ei tohi Raplas iialgi unustada! Talle oleme võlgu oma tervise, pika eaa, hoole ja vaeva. Ta läks Raplast ära umbes 1944-45, kuidagi märkamatuult. Hiljem kuulsime, et Kilingi-Nõmmel sai see väike, habras, aga tugev arst teenelise nimetuse. See oli õige tegu. Tean ka ta aadressi — Sindi, Raba t. 2A. Saatsin talle tänukaardi aastaid tagasi, ei tea, kas jõudis kohale. Sama maja õues on peremehe puutöökoja. Hr. Liivandi juurest telliti puumööblit, puusärke jm. Tema poeg Ferdinand oli Raplas teine autojuht, selles majas oli ka ta garaaž. Minu vend Haraldiga olid nad head sõbrad. Tema masin oli tihti meil parandada. Isa ikka ütles: kui saad auto, pead olema ka ta all ja üsna tihti. See tarkus pole terakestki siiani muutunud. Heidame pilgu ka uuele teele — Tammemäe tänavale — selle äärde tekkis palju uusi maju. Võidupäeval siirdus seltsimaja juurest seda teed mööda rongkäik jaanituld tegema. Siis olid naised rahvariides. Sel aastal nii suurt pidustust enam polnud — uus aeg ja uued kombes... Polnud vajagi minna sinna sõduritega kamaaruskit laskma. Nüüd on Tallinna maantee ääres veel suur kahekorruseline (NESSELI?) maja (Tallinna mnt. 46). Tean, et siin elab pr. Villard, kes töötab apteegis. Viimati esitas ta Agapetuse «Patuoinast» (saksa ajal) ja hr. Enn Toona, kes korraldab näitejuhtimiskursusi, pidas teda talendiks. Ta oli pärit Nõuri talust. Selles tükis esitas ta võrratult pr. Honat. Kuusiku tee nurgal on veel üks kena kauplus, kust saab osta leiba-saia (Amburgi saiapood). Kõrval 2korruseline plekk-katusega OTTO SÜLLA maja (Rapla õllemeister), kelle tütar Maimo oli suurepärase deklameerija. Samas majas tegutses ka kellassepp hr. Eppa. Astume üle tee (Mahlamäe t. 2, «Ristiku»-poe maja — siin on hr. Ilmveieri üsna uus maja, kõrval lauavabrik, kus saetakse ehitusmaterjali, laudu, laaste, sindleid. Veel

töötab aurukatel, mille vile vahel paneb mõtlema. Tööd jagub ja järjekorradki on ees. Sel ajal ehitati ju Raplas enamasti puumaju, 20ndatel aastatel mansardkorrusega, 30ndail kahekorruselisi üürimaju. Edasi vasakule jääb igipõline KARJAMARDI TALU, taamal kena kaasikuga. Peremeest-perenaist peeti eeskujuks talutööde tundmises. Seal peeti ka sugupulli, kus alevi lehmi käidi paaritamas (veel olid selles osas abiks Laadamäe ja Nõuri talu pullid). Üks talu poegadest, Endel, oli mu klassivend. Tütar Juta oli aga juba mu õpilane (1947—49). Räägime nüüd pisut ka Rapla uuemast rahvariideseelikust. Kõige ilusam oli see Karjamardi perenaisel. Sinine põhitoon polnud tume ega luitunud, vaid ere, potisinine, ka põikitriibud olid säravamad, näiteks triibustikus olev sinesinine ja punakaslilla. Praegu jätab Rapla seelik kuidagi luitunud mulje. Otsige, Rapla naised, see seelik üles. Usun, hr. R. VIKS (abikaasa) ja tütar Juta hoiavad hoolega oma kadunud ema asju. Käigu naised sealt nõ. krunti võtmas nagu vanasti. Mul oli omal ajal võimalik võrrelda neid seelikuid, mu partner Aino Käspre laenas selle alati Karjamardilt ja nägi teistest kaunim välja. Rapla riided (uuemad) on ju äärmiselt pidulikud. (Kui neid teha, siis ilmtingimata uurida Helmi Kurriku raamatut «Eesti rahvariided» (1938). Neidudel oli peas kena pärg, naistel pottmüts väga paljudes värvides. Raplas kanti neid hästi otsmikul, taga samas toonis laiemad paelad. Selliseid mütsi nägin Sikeldi ja Kodilla laulunaistel peas, näiteks Sikeldi Otsa talu perenaisel pr. Köhleril. Ka Rapla võösid on palju rohkem olemas, kui neid seni tuntakse...

Nüüd mõned sammud edasi ja vaadake — vasakul on hr. TÜRGI nahaparkla. Siis astuge TUTI MÄEST alla ja nüüd on vasakul vanem maja — hr. LINK tegi siin kingsepatööd ja oli kuulus pastlameister. Hr. Link (abikaasa nimi Maria) oli nõutud pulmadesse ja pidudele — mängis lõõtsa. Mängis ka klaverit, mis tal kodus oli, aga lapselastele meeldis kõige rohkem, kui vanaisa mängis vanu lugusid lehepillil. Jutustas värvikalt vanu lugusid, nalju, legende. Hr. Lingi liistupastlad, aga ka säärrikud-kingad olid otsitud ja mitte ainult Raplas. Helgi Parvelo (tütrelaps) mäletab, kuidas neid tehti, ta ise oli aidanud paelu «läbi ajada», s. o. läikima hõõruda. Selleks tööks olnud spetsiaalne pulk. Samuti tehtud mustreid raudade ja mustrirataste abil. Kena muhelus saadab pastlameistri jõuluvanahabemes nägu, ta on lõpmata südamlilik ja Raplas äärmiselt populaarne.

Pilk läbi alevi sel 1940. aasta suvel on heidetud, aga käime nüüd ka laadal ära. Vana laadaplats oli enne asunud Laadamäel, surnuaia lähisel. Mäletan sedagi, oli kahel pool teed ja Piilbergi sauna ümber. Praegune laad on Valdmannil majast kuni Ilmveieri majani, eemal ulatus kuni pr. Voogi saunani ja Tornimäe kruusaaukudeni. Maantee ääres olid müügilauad. Need «tellingud» seisid seal alati valmis, tõmba ainult present peale ja kauple. Kraami oli laialt, peamiselt toodi Rapla kauplustest lagedale igat liiki kaupa. Kui otsa sai, siis täiendati varusid kohe. Oli kangaid, valmisriideid, jalanõusid, «Põhjala» vabrik pakkus kummitooteid — kalosse ja uudseina kummisäärrikuid, botikuid. Nende asjade järele oli suur tung. Oli pudukaupu, nõusid, serviise, kanne jne. Paljud kangrud, näiteks E. Kell Raplast, müüsid oma toodangut: mustris kootud laudlinu, päevatekke, käterätte. Saapa- ja kingakaubad tõi lagedale Tallinna «Union!» vabrik. Rohkesti kanti siis saapaid, suvesandaale, talvel säärrikuid ja vilte. Oli maiustusi, mida osteti vaid laadalt — keppkommid, kenad keerudega paberid ümber, tumepunased ümmargused suhkurdatud marjakommid, «Kawe» šokolaad («Maks ja Moorits»), vefermentsi (piparmündi) kommid, roosad piparmündiprääniikud, liivakoogid, suhkruaiad, meelevivad, kaneeliküpsised. Oli vorstitooteid, sai osta kuumi vorste (viinereid), soojasid rasvapurikaid, sooja teed, karastusjooke, õlut. Talusaadusi müüdi peamiselt vankreilt.

Asta Lillepalu ja Kaleph Jõulu esitamas «Mustlastantsu» (1945). K Jõulu erakogust

Asuti pidulaua taha, orkester vaikus. Sõna võttis pikk heledapäine Erich Tarkpea, juhatas sisse selle piduliku koosoleku. Tal oli mahe, nõrgavõitu hääl. Ta rääkis, mis Tallinnas tehti 21. juunil. Et töörahvas asub nüüd kõikjal oma õigusi ja võimu näitama — kaua me kannatame. Saalis oli sahinat. Siinolijad olid enamuses talumehed, see töörahva jutt näis käivat tehasetöölise kohta. Maal elati ju nii nagu täna läbi Rapla kõndides nägime. Oli arusaamatu, mida siin taheti uueks teha nüüd. Sõjavägi toodi juba sisse ... Seal teatas ta, et kõigest räägib lähemalt varsti me saadikukandidaadat, seltsimees Olga Künnapuu, me tänane aukülaline. Nüüd võttis sõna Voldemar Ristla, Rapla valla volikogu liige, vana tuntud kommunist. Rääkinud 1905. aasta mässu ebaõnnestumisest, Vene suurest võidust 1917, asus ta nimetama neid, kes kogu aeg salajas oma «õonestustööd» teinud, et kodanlust kukutada. Üks neist olevat 1903 Koiga vallas sündinud Olga Künnapuu. Kui valimiseks läheb 14. ja 15. juulil (uued Riigivolikogu valimised), siis teadku kõik, kelle poolt hääletada... Ta ise alustas plaksutamist. Nüüd teatati, et laulame «Kauem raudu me kanda ei taha ...», teataja noogutas hr. Purre poole. Orkester alustas, rahvas ei tulnud kohe järele, tuli vaadata paberilehtedele, mis olid kätte jagatud, sõnu. Laua tagant astus välja see väike naine, tulevane 15. valimisringkonna saadik uude Riigivolikogusse. Palju ta endast ei rääkinud, kuid tänas südamest neid Rapla inimesi, kes aitasid teda kunagi varjata. P. S. Toimetusele. Kuulsin ühelt Rapla inimeselt, et vanas Veinbergi majas (ajaleheputka kõrval) oli olnud hr. HAMMERMANNI (eestistas — Tammelaid) raamatupood. Aga kumbas maja otsas? Igatahes tuleks see fakt mu järjeloole lisada. Teave, et Raplas ka raamatupood oli, on tähtis. Usun, et sealt poest olid ostetud meil koduski leidunud Põhjamaade romaanid, samuti «Looduse» lasteraamatud: H. Rikand «Rahvavanema lapsed», Jouce L. Brisley «Miia-Milla-Manda», I. Truupõld «Öömoori okaslinn» jt.

Saal muutus Olga Lauristini jutu ajal vaikseks: mida uut ja paremat siin tahetakse teha? Juba hakkas Rapla mehi välja astumagi saalist. Ühisuse poest oli tarvis veel võtta kas kast naelu või mõni kott soola, tikku ... Hobused ootasid, homme jälle heinavedu. Usun, et saalis mõeldi sel päeval mitte uut-, vaid vanamoodi: nüüd sõltub meist see, kas suudame kokku hoida ja selles on me jõud. Nii võisid mõelda Rapla mehed sel laadapäeval, mida peeti pühapäeval, et rahvast kirikust eemale meelitada ja miiting maha pidada. Aga veel ei osanud mõelda keegi, mida planeerisid leninistid-marksistid Moskvast... Saalis olid veel mõned sõnaga Olgat toetanud: A. Jürna, J. Arandi, J. Haber. Jälle oli lauldud «Nüüd üles, keda needus rõhub». Kui hakkasime lahkuma, nägin, kui Silmani-mutt Olgale ulatas lilli, eredaid, suureõielisi daaliaid. Mõni, kes veel istus, plaksutas. Visakusest pöörduti ka minemise pealt ringi ja plaksutati ka — Olga oli ikkagi Rapla inimene. Ruumis oli palav, õues jahe. Rahvas oli kogunenud Keigla maja ees puude alla varju, rutati ruumidesse, sest müristas ja vihma hakkas tibama, juba sadaski. Meie olime veel eeskojas varjus, sinna kogunes hulgaliselt laadalisi. Äikesehoog möödus, päike tuli välja. Silmani-mammi ootas, kuni kõik olid lahkunud ja sulges hoolikalt ukse. Ei pannud tähele, kuhu läksid külalised. Pärast räägiti, et sel päeval oli kõneks olnud ka üleliidulise maatöölise liidu asutamine Raplas ja 13. juulil otsustas ÜMÜ Rapla osakonna juhatus rakendada tegevusse Rapla

omakaitse rühma. Sinna koguti noori, kel soov uue eluga kaasa lüüa. Alus pandud ühel heal päeval ka ELKNÜ Rapla organisatsioonile. Seda tööd asunud juhtima Rapla ühispanka tööle tulnud Ollepi-nimeline mees, pärast tema lahkumist võttis ohjad enda kätte stalinliku mõtteviisiga Ivanov. Aga see pühapäev polnud veel läbi. Seltsimaja aias, seal, kus oli palliplats, alustasid Kuusiku sõjaväelased pidu. Üks kääksutas karmoškát, algul mõni pagunikanõudja löönud lahti kamaaruska, teda abistanud Kuusiku vene daamid. Uudistades vaadatud venelaste tantsuoskust, mõnedele meie neidudele mõjunud see nii, et hiljem, kui mängiti valssi, foksi või tangot, läinud nemadki sõjameestega tantsima millest kujunenud meie rahvale kena vaatepilt. Teist sellist «pljassutamist» alustatud ka kiriku all, aga et naised polevat vedu võtnud tantsinud vene mehed omavahel. Kui pillitõrstsutamine lõppes, kell hakkas 19 läbi saama ja Rapla kari oli koju tulemas, hakati lahkuma. Seltsimajast ruttasin Tildele abiks, nüüd nägin, et rahvas astus lahtisesse «Kassi» kasti, sõdurid tõmbasid Kuusiku poole minevaid neidusidki ühes. Kuulsin veel, et õhtul näidatavat seal Vene komöödiafilmi «Volga-Volga» (1938), peaosas kuulus näitleja Ljubov Orlova. Sellest peale hakati Kuusikul filme vaatamas käima, õues, õhtu- ja öötaeva all. Armastusel on oma võim ja peagi oli teada, kes sealt endale kallimadki leidnud. Rahvas ei pilganud neid — kas armastust saab keegi keelata või kätt ette panna. Eks mitmest neist said edaspidi kommunistlikud nooredki. Aga 14. ja 15. juulil 1940 mil toimusid juba valimised, kus kandideeris ainsana Olga Lauristin, olid valimislaudadegi taga juba noored, muidugi neiud. Rahvas oli neil päevil passiivne, paljud jätsid valimistele minemata. Ja juurdekirjutamine läks lahti, kus sellega, Ždanov pidi ju Stalinile teatama, et asjad on siin nüüd korras. Vale hakkas vohama ja vohab SIIANI. Või tahab keegi vastu vaielda? Valimispäevadel nõuti kaljukindlalt, et Eesti, lipu kõrval oleks ka punane Vene lipp. Kask on kask. Et ühestki poest punast riidet polnud saada, osteti kooperatiivist üht kirsipunast padjakoti satääni, mis pidi asja ära ajama. Rapla alev nägi välja «imetore» — Eesti lipp kindlalt oma vardaaluses seinal, selle varda küljes üks kepp, millele külge pandud lillakaspunane riidetükk nagu kitse keel ...

Täna, selle aasta viimases lehes, Kaleph Jõulu mälestuste käsikirja lõpetuseks paar sõna: kõigepealt hiigelsuur tänu autorile huvitava materjali eest ja teine tänu selle materjali eest, mis lugeja ette veel jõudnud pole. Pärast põhikäsikirja saatmist on hr. Jõulu saatnud veel suures mahus täiendusi sellele Rapla 1940. aasta loole. Täiendusi elu-olu, inimeste, elulaadi kohta, nii faktilisi kui ka meenutamist lausa ilukirjandusžanridesse välja. Ilmumisejärgi on ootamas ka pikem kirjutis Rapla rahvariieetest, siinse murde näited jms. On olemas veel ka huvitavaid fotosid. Aasta ringi ilmunud järjeloo lõpp on käsikirjas saanud täiendustega mitu varianti, aga lehte on jõudmata ka veel üks sel suvel saadetud foto hr. Jõulu vanematest, keda ta ikka ja jälle on suure südamesoojusega meenutanud. Siinsamas see ongi: ema Amalie Jüri t. Erg on sündinud 10. oktoobril 1889 Rapla vallas, isa Mihkel Mihkli p. Jõulu on sündinud 27. detsembril 1881 Järvakandi vallas; pildil on Jõulude abielupaar koos poja Haraldiga, kes on sündinud 1914. aastal. Jõulud elasid majas, mida hakati ehitama 1924 -1925 paiku ja mis praegu asub aadressil Tallinna mnt. 32. Foto K. Jõulu erakogust.

